

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Загальної і клінічної фармакології та фармакогнозії

МЕТОДИЧНІ РОЗРОБКИ
практичних занять
для студентів денного відділення

Навчальна дисципліна: **«Ресурсознавство лікарських рослин»**

Заняття № 3 **«Сировинна база лікарських рослин в Україні.
Географічна та фітоценотична приуроченість ЛР України, які входять у
фітопрепарати вітчизняного виробництва.»**

Курс 3 Факультет медико-фармацевтичний

ЗАТВЕРДЖЕНО
на методичній нараді кафедри
28 серпня 2025 р.
Протокол № 1
Зав. кафедри

_____ проф.Рожковський Я.В.

ЗАНЯТТЯ № 3

Тема : «Сировинна база лікарських рослин в Україні. Географічна та фітоценотична приуроченість ЛР України, які входять у фітопрепарати вітчизняного виробництва.» - 4 год.

1. Актуальність теми. Успішне виконання завдання з визначення ресурсів ЛР в значній мірі залежить від *підготовчого етапу*, складовою частиною якого є попереднє вивчення приуроченості ЛР до певних рослинних угруповань. Для цього необхідні знання життєвих форм лікарських рослин, закономірностей розповсюдження, приуроченості до певних фітоценозів, структурних зв'язків між ЛР та іншими видами у фітоценозі, тощо.

2. Мета заняття:

- з'ясувати закономірності географічної розповсюдженості та фітоценотичної приуроченості дикорослих лікарських рослин, що заготовлюються та використовуються в Україні;

3. Навчальні цілі:

-знати :

-визначення основних геоботанічних понять, що використовуються у ресурсознавстві ЛР;

- еколого-ценотичну та географічну характеристику ЛР, що входять у препарати вітчизняного виробництва;

-вміти:

- виявляти за допомогою топографічних та інших карт природні масиви рослинності із можливими заростями ЛР в конкретному регіоні;

- визначати площу виявлених масивів;

- давати за основними ознаками назву фітоценозу за участю ЛР;

4. Зміст теми.

Теоретичний матеріал теми викладено

в тексті лекції № 1, а також у наступних джерелах інформації:

1. Тржецинський С. Д., Доля В. С., Денисенко О. М. Ресурсознавство лікарських рослин : навч.-метод. посіб. Запоріжжя : ЗДМУ, 2015. 115 с.
2. Грицик А. Р., Водославський В. М., Мельник М. В. Фармакогнозія. Ресурсознавство лікарських рослин : навч. посіб. Івано-Франківськ : ПП Голіней О. М., 2019. 248 с.
3. Зузук Б. М. Ресурсознавство лікарських рослин : навч. посіб. для студ. вищ. фармац. навч. закл. Вінниця : Нова Книга, 2015. 232 с.

Підготовчий етап заняття

Питання для самоперевірки:

1. Які природні зони притаманні території України? В якій зоні – Одеська область?
2. Дайте визначення поняттю «фітоценоз» та назвіть його ознаки
3. Охарактеризуйте розмаїття життєвих форм ЛР
4. Охарактеризуйте розмаїття рослинних угруповань за участі лікарських рослин в Україні.
5. За якими критеріями встановлюють назву фітоценозу?
6. Назвіть ЛР, що не мають чіткої ценотичної приуроченості.

Тести:

1. Згідно районування за природно-кліматичними умовами Одеська область знаходиться у зоні А. Лісостеповій Б. Степовій В. Степовій та лісостеповій Г. Лісовій Д. Лісовій та лісостеповій	8. До інтерзональних фітоценозів можна віднести А. Різкотравні степи Б. Листяні ліси В. Типчакові степи Г. Соснові ліси Д. Суходольні луки
2. У якій зоні знаходиться Овідіопольський район Одеської області? А. Лісовій Б. Степовій та лісостеповій В. Лісостеповій Г. Степовій Д. Лісовій та лісостеповій	9. Скільки ярусів зазвичай визначають у степових фітоценозах? А. 1 Б. 2 В. 3 Г. 4 Д. 1 трав та 1 ярус кущів

3. У якій зоні знаходиться Савранський район Одеської обл.? А. Лісовій Б. Степовій та лісостеповій В. Степовій Г. Лісостеповій Д. Лісовій та лісостеповій	10. Скільки ярусів зазвичай визначають у лісових фітоценозах? А. 4 яруси Б. 1 ярус дерев та 1 – трав В. 1 ярус дерев та 2 – трав Г. 2-3 яруси дерев та кущів Д. 2-3 яруси дерев та кущів і 1-3 – трав
4. Препарат “Кратал” застосовують як кар-діопротекторний засіб. Рослинним джерелом його виробництва є: А. Трава півонії Б. Плоди глоду В. Листя наперстянки Г. Листя конвалії Д. Листя м'яти	11. Виберіть з наданого переліку ЛР, ареал якої в Україні обмежений лісовою смугою та полонинами Карпат: А. Льонзвичайний Б. Гірчак зміїний В. Родіоларожева Г. Вовчуг польовий Д. Дріоптеріс чоловічий
5. Однакова за габітусом та життєвою формою сукупність рослин утворює А. Ліс Б. Фітоценоз В. Фітоценокомплекс Г. Ярус Д. Масив природної рослинності	12. Великі лісові масиви в Одеській обл. можна знайти лише на А. Півночі Б. Півдні В. Південному сході Г. Південному заході Д. Сході
6. Площа проекції надземної частини рослини на землю має назву А. Ярус Б. Урожайність В. Проективне покриття Г. Продуктивність Д. Рясність	13. Виберіть препарати, сировиною для виготовлення яких є наперстянка шерстиста: А. Дігітоксин Б. Корглікон В. Лантозид Г. Адонізид Д. Еризимін
7. Асоціація – це А. Найменша одиниця фітоценозу Б. Найвища одиниця фітоценозу В. Назва будь-якого фітоценозу Г. Назва лісового фітоценозу Д. Назва трав'янистого фітоценозу	14. Яка морфологічна частина валеріани лікарської є сировиною, яку у фасованому вигляді відпускають аптеки: А. Трава Б. Кореневища з коренями В. Корені Г. Насіння Д. Суцвіття
15. Ментол виявляє спазмолітичну, знеболюючу дію. Виберіть ЛРС – джерело ментолу: А. <i>Folia Betulae</i>; Б. <i>Folia Salviae</i>; В. <i>Folia Eucalypti</i>; Г. <i>Folia Menthae piperitae</i>; Д. <i>Folia Absinthii</i>	

Основний етап заняття

Методика виконання роботи, етапи виконання:

А) Конкретизація понять і геоботанічних термінів на прикладі лікарських рослин, що зростають та заготовлюються в Україні *(поповнення студентами власних словників термінів)*;

Б) Вивчення асортименту ЛР та ЛРС, що використовується в Україні, за принципами: географії розповсюдження (природного поширення) та приналежності до певних природних зон та рослинних угруповань (фітоценозів) *(опрацювання навчальної, наукової та довідкової літератури, електронного ресурсу)*;

В) Виявлення масивів природної рослинності *(опрацювання топографічної карти та карт геоботанічного районування України, Одеської обл.)*

- степової *(залишилась лише у верхній частині схилів лиманів: Дністровського, Гаджибейського, Куяльницького, Тілігульського)*;

- лісової *(натуральні широколистяні ліси є лише у лісостеповій частині області, на півночі, у Савранському, Кодимському та Котовському районах)*.

Г) Нанесення (перенесення) за допомогою спеціального паперу виявлених масивів на карти-основита визначення їх площ *(1 мм² на папер відповідає 0,2х0,2 = 0,04 км² на топографічній карті Одеської області та на карті - основі)*.

Перелік учбових та практичних завдань, які необхідно виконати під час практичних занять:

Завдання 1. За допомогою рекомендованої навчальної, наукової та довідкової літератури укласти власний словник термінів (понять) з даної теми *(заповнити таблицю 7)*.

Таблиця 7.

Геоботанічні терміни та поняття

Термін (поняття)	Визначення (зміст)
1	2
Асоціація	
1	2
Домінант	
Едифікатор	

Проективне покриття	
Рослинність	
Рясність	
Тип рослинності	
Фітоценоз	
Ценоареал	
Ярус, ярусність	

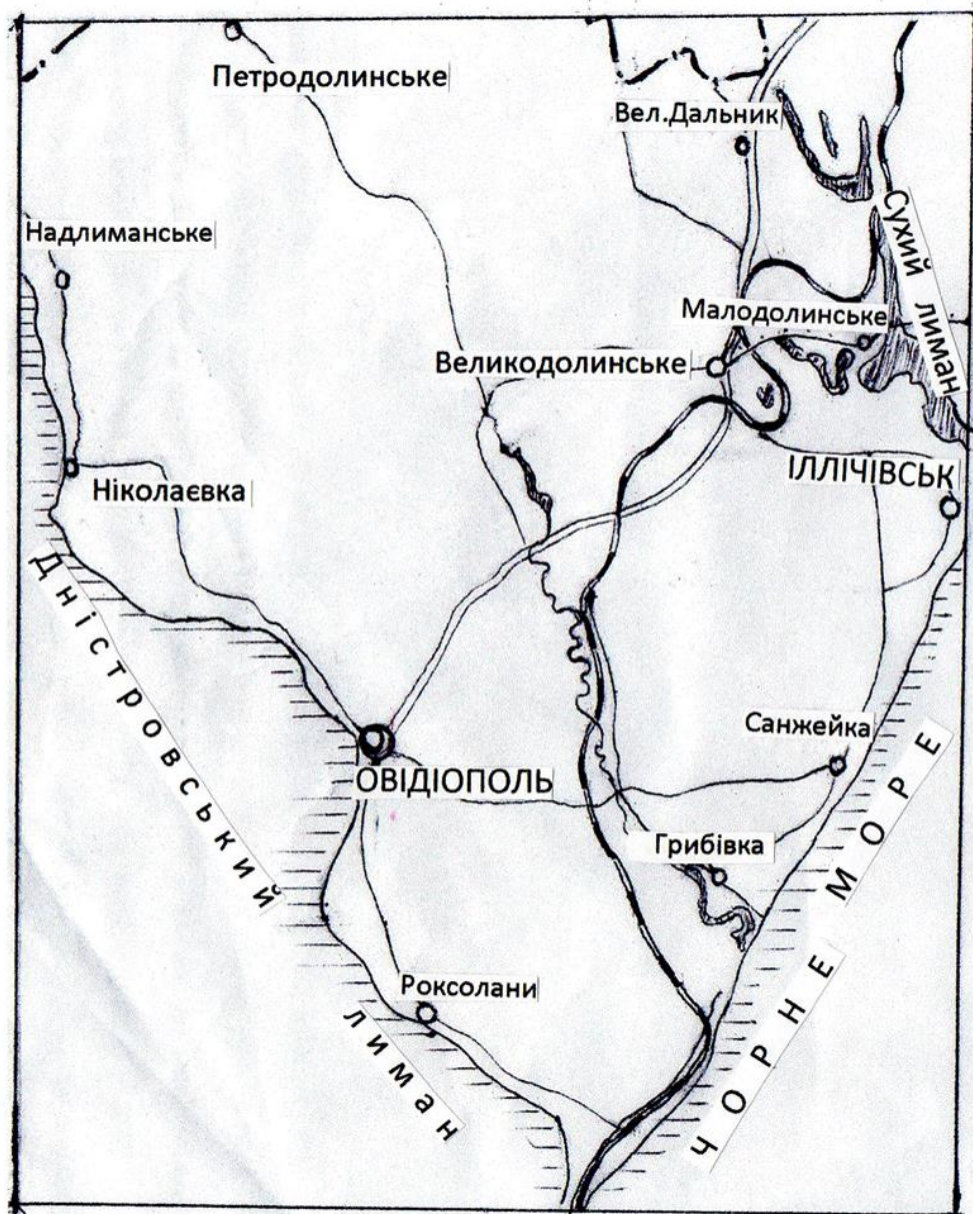
Завдання 2. Спираючись на попередні знання та рекомендовані й доступні джерела інформації, виділити асортимент ЛР та ЛРС, що входять у препарати вітчизняного виробництва, та охарактеризувати поширення (географію розповсюдження) в Україні й еколого-фітоценотичну приуроченість кожного виду (*заповнити графу 7, табл. 5*)

Завдання 3. Вибрати маршрут для виявлення запасів ЛР, що зростають серед чагарниково-степової рослинності на схилах лиманів у _____ районі Одеської обл., позначити на відповідній карті-основі масив природної рослинності та визначити його площу.

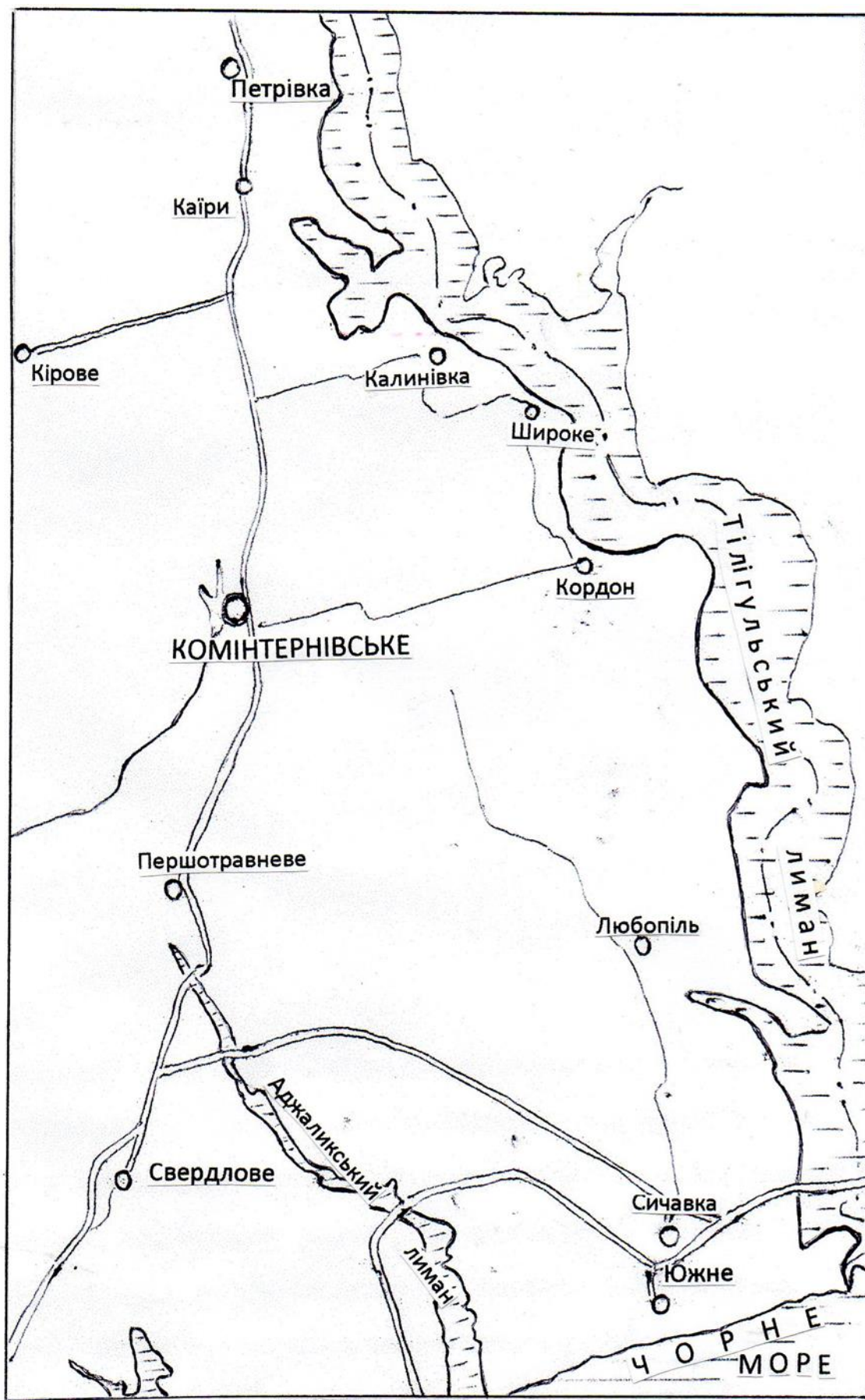
Карти-основи Біляєвського, Овідіопольського, Комінтернівського, районів - см. Мал.2-4.

Для перенесення контурів масивів рослинності та визначення їх площ використовується спеціальний (прозорий) міліметровий папір.

Завдання 4. Вибрати маршрут для виявлення запасів ЛР, що зростають в дібровах і байрачних лісах *Савранського району* Одеської обл., позначити на карті-основі (Мал. 5) масив природної рослинності та визначити його площу.

Мал. 2. Карта-основа частини Овідіопольського району.
Масштаб 1 : 200 000.

Мал. 3. Карта-основа частини Комінтернівського району.
Масштаб 1 : 200 000

Мал. 4. Карта-основа частини Біляєвського району. Масштаб 1 : 200 000.

Мал. 5. Карта-основа частини Савранського району. Масштаб 1 : 200 000.

Завдання 5 (домашнє). Вибрати маршрут для виявлення запасів ЛР, що зростають в заплавах дельти Дністра серед прибережної рослинності в *Біляєвському районі* Одеської області, та серед рудеральної рослинності на еродованих приморських схилах і водорозділових плато у *Овідіопольському та Комінтернівському районах* Одеської обл., позначити на відповідних картах-основах масиви цієї рослинності та визначити їх площу.

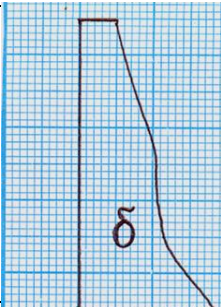
Заключний етап заняття

Питання для самоконтролю:

1. Які райони Одеської обл. знаходяться в межах лісово-степової природної зони ?
2. Які райони Одеської обл. знаходяться в межах степової природної зони ?
3. Яким методом можна одержати попередні дані про площу природного масиву рослинності?
4. До якої життєвої форми належать рослини першого ярусу степового фітоценозу?
5. До якої життєвої форми належать рослини першого ярусу лісового фітоценозу?
6. До якої життєвої форми належать рослини останнього ярусу лісового фітоценозу?
7. Як встановлюють проективне покриття рослин?

Тести та ситуаційні задачі:

1. Визначено масштаб топографічної карти, яку використовує ресурсознавець - 1:200 000. Це означає, що 1 см на такій карті дорівнює в натурі відстані в А. 2 м Б. 2 км В. 20 км Г. 200 м Д. 200 км	4. Для яких видів у складі лісового угруповання потрібно буде визначити: 1) проективне покриття; 2) – зімкненість крон А. Липа серцелиста Б. Грястиця звичайна В. Конвалія травнева Г. Жостір проносний Д. Первоцвіт весняний
2. У якому з вказаних районів Одеської	6. Яка лікарська рослина сировина є джерелом одержання препарату проносної дії “Сенадексин”?

обл. найвірогідніше зустрітати ральніліси: А. Таких лісів у області немає Б. Овідіопольському В. Біляєвському Г. Комінтернівському Д.Савранському	<i>A. HerbaMeliloti</i> <i>Б. Folia Sennae</i> <i>В. FructusAmmimajoris</i> <i>Г. FructusPastinacaesativae</i> <i>Д. HerbaHyperici</i>	
3. Яка рослина з вказаних не може бути знайденою у складістепового фітоценозу: А.Шавліядібровна Б. Шипшина собача В. Дріоптеріс чоловічий Г. Чабрецьдвовидний Д. Ковила волосиста	7. Представникиродини <i>Solanaceae</i> широко ви- користовуються в медичнійпрактиці як алка- лоїдовміснірослини.Який вид цієїродини є дже-релом для напівсинтетичногоотриманнякортикостероїднихгормон альнихпрепаратів? <i>A. Hyoscyamusniger</i> <i>Б. Atropabelladonna</i> <i>В. DaturaStramonium</i> <i>Г. Solanumlaciniatum</i> <i>Д. Solanumtuberosum</i>	
4. Квітки цминузбирають на початку цвітін-ня. Вкажітьфітоценозизаготів лі ЛРС: <i>А. Водно-болотяні</i> <i>Б. Лісові</i> <i>В. Лучні</i> <i>Г. Бур'янові</i> <i>Д. Степові</i>	8. Які природні угруповання за участі лікарських рослин можна зустріти у приміських районах Одеси (підкреслити): рудеральні; лісові; степові;рудерально-степові;лісово- лучні; сухолучні; болотяні; лісово-болотяні?	
9. Влітку серед рослин тріярусного степового фітоценозу було визначено лікарські рослини: а - горицвіт весняний, б – цмин піщаний, в - суниці зелені (полуниці), г - чабрець двовидний, д – гадючник звичайний, е – звіробій звичайний; ж- ковила волосиста . Розподіліть по ярусах кожний з цихвидів ЛР.		
10. Надайте назву природному фітоценозу, в складі якого зафіксовано таку участь рослин: береза-домінант; сосна-зрідка; мітлиця –фонове; фіалказапашна – рясно; первоцвітвесняний –розсіяно;перстачбілий –зрідка.		
11.На міліметровийпапір з топографічноїкарти перенесено контурлісовогомасиву (б). Визначте його площу, якщо масштаб карти 1: 1000000 (1мм=1 км).		

5. Література для студентів

Основна навчальна література

4. Фармакогностичне ресурсознавство з основами інтродукції лікарських рослин / Навчальний посібник. – Полтава: ПДМУ, 2021.
5. Державна Фармакопея України : в 3 т. / ДП «Український науковий фармакопейний центр якості лікарських засобів». 2-е вид. Харків : Науковий фармакопейний центр, 2015. Т. 1. 1128 с.
6. Ресурсознавство лікарських рослин: Практикум / Тржецинський С. Д. та ін. – Запоріжжя: ЗДМУ, 2021.
7. Фармакогнозія: підручник для студентів фармацевтичних факультетів / Посилкіна О. В. та ін. – Харків: НФаУ, 2015–2018 (розділи, присвячені сировинній базі).
8. Тржецинський С. Д., Доля В. С., Денисенко О. М. Ресурсознавство лікарських рослин : навч.-метод. посіб. Запоріжжя : ЗДМУ, 2015. 115 с.
9. Грицик А. Р., Водославський В. М., Мельник М. В. Фармакогнозія. Ресурсознавство лікарських рослин : навч. посіб. Івано-Франківськ : ПП Голіней О. М., 2019. 248 с.
10. Зузук Б. М. Ресурсознавство лікарських рослин : навч. посіб. для студ. вищ. фармац. навч. закл. Вінниця : Нова Книга, 2015. 232 с.
11. Heinrich M., Barnes J., Prieto-Garcia J., Gibbons S., Williamson E. M. Fundamentals of Pharmacognosy and Phytotherapy. 3rd ed. Elsevier, 2023. 282 p.
12. Medicinal Plant Resources : textbook / V. M. Minarchenko et al. Kyiv : Palyvoda A. V., 2019. 128 p.

Додаткова література та довідники

13. Лікарські рослини: Рекомендаційний список літератури (актуальні видання 2024 року) / Уманський НУС.
14. Малопоширені ароматичні види лікарських рослин / Наукове видання. – Берегове: ЗУІ ім. Ф. Ракоці II, 2025.
15. Лабораторний журнал з ресурсознавства лікарських рослин : [посібник] / В. М. Мінарченко та ін. Київ : Паливода А. В., 2018. 94 с.

16. Фармакогнозія : підручник для студ. вищ. навч. закл. / В. С. Кисличенко та ін. ; за ред. В. С. Кисличенко. Харків : НФаУ : Золоті сторінки, 2015. 736 с.
17. Державна Фармакопея України : в 3 т. / ДП «Український науковий фармакопейний центр якості лікарських засобів». 2-е вид. Харків : Науковий фармакопейний центр, 2015. Т. 1. 1128 с.
18. Bioprospecting of Ethnomedicinal Plant Resources: Sustainable Utilization and Restoration / ed. by G. Shukla et al. CRC Press, 2024. 466 p.
19. Medicinal Plants: Bioprospecting and Pharmacognosy / ed. by A. B. Sharangi, K. V. Peter. Apple Academic Press, 2022. 602 p.
20. Van Wyk B. E., Wink M. Medicinal Plants of the World. 2nd ed. CABI, 2017. 520 p.

Електронні ресурси

21. Medicinal Plant Names Services (MPNS) Resource. Kew Royal Botanic Gardens. URL: kew.org (дата звернення: 22.03.2026).
22. Ресурсознавство лікарських рослин : презентація лекції. Нац. фармац. ун-т. URL: https://cnc.nuph.edu.ua/wp-content/uploads/2023/09/prezentatsiia_resursoznavstvo-lr.pdf (дата звернення: 22.03.2026).

6.Тема наступного заняття: *Сировинна база лікарських рослин в Україні. Види ЛР різних рослинних угруповань (лісу, луків, степу, боліт тощо). Вплив антропогенного навантаження на популяції видів-джерел ЛРС.*

Методичні рекомендації склав

доцент Бойко І.А.